

A MAGYAR–SZLOVÁK HATÁRTÉRSÉG GAZDASÁGI FOLYAMATAI

BEVEZETÉS

A tanulmány legfontosabb célja röviden bemutatni a magyar-szlovák határtérség gazdasági folyamatainak alakulását a rendszerváltás óta eltelt közel két évtizedben. A közös határszakasz, tudjuk, valamikor nem létezett, a jellemző gazdasági erőterek így gond nélkül nyúltak át a mai határon. Természetesen Csehszlovákia megalakulásával és az új független államalakulat megjelenésével, valamint annak magyarellenes politikája miatt a két világháború között ezek a korábbi gazdasági kapcsolatok nagyrészt megszakadtak, amely „kapcsolatnélküliség” a kommunista diktatúra évtizedeiben is fennmaradt.

A rendszerváltást követő gazdasági szerkezetváltás a két országban eltérő intenzitással és egy kis időeltolódással zajlott, aminek egyik természetes oka volt a korábbi Csehszlovákia felbomlása és Szlovákia függetlenné válása. Szlovákiában a nemzetállami keretek megteremtése, a politikai önmeghatározás a kilencvenes évek elején egyértelműen elvonta a figyelmet a gazdasági folyamatokról, míg Magyarország a külföldi működőtőke legkedveltebb célterületévé vált ezen időszakban a tágabb térségben. A gazdasági szerkezetváltás, azon belül is a külföldi működőtőke beáramlása ugyanakkor az egyes országokon belül is igen komoly, a korábbi területi egyenlőtlenségeknél is jelentősebb különbségekhez vezetett, amelyek természetesen hatással voltak és vannak a határtérség gazdasági folyamatainak alakulására.

Az elmúlt évtizedben, a két ország európai uniós csatlakozásával, majd a schengeni

tagsággal tulajdonképpen elhárultak azok a kemény makroakadályok, amelyek egy újra egységes gazdasági térség, vagy legalábbis a közös határszakaszon több határon átnyúló gazdaságilag ezer szálon összekapcsolódó térség kialakulását hátráltatták. Ugyanakkor a két ország makrogazdasági pályája, az euró bevezetés időpontjában jelentkező különbség részben ezen folyamatok ellen hat, míg számos puha, emberi, mentális, kulturális tényező sem segíti a határgazdaság viszonylag gyors kialakulását.

Jelen tanulmány célja tehát, hogy bemutassa a határtérség gazdasági folyamatait, annak irányait, összehasonlítsa a két országban zajló gazdasági szerkezetváltás területi vonatkozású hatásait, különös tekintettel a határtérség érintettségére, megtalálja a közös irányokat, illetve azokat az egymástól eltérő folyamatokat, amelyek jelenleg még egy közös határgazdaság ellen hatnak. Természetesen számos korábbi munka született már a térség gazdaságával kapcsolatban. Mindazonáltal a dél-szlovákiai térség gazdasági szerkezetének átalakulásával, integrálódásával és versenyképességével foglalkozó művek esetében a határon átnyúló gazdasági kapcsolatok vagy egyáltalán nem jelennek meg, vagy csak nagyon korlátozottan (*Leles* 2003; 2008; *Ádám* 2004; 2005; *Hováth* 2004; *Morvay* 2004; *Réti* 2004a; 2004b; 2005). A hazai oldalon pedig inkább a határ menti térség egy-egy szakaszára koncentrálnak ezek a munkák (pl. A Kárpát-medence régió sorozatban megjelent eddigi monográfiák: *Beluszky* 2007, *Rechnitzer* 2007). A határon átnyúló gazdasági kapcsolatok vizsgálata sok esetben nem a teljes határ-

szakaszra (pl. *Reiter–Semsey–Tóth* 2004), hanem annak csak egy szűkebb, a tényleges üzleti kapcsolatok által generált igények mentén meghatározott részére fókuszálnak (*Győr-Moson-Sopron megyében...* 2000; *Cégkatalógus...* 2005; *A határ menti vállalkozások...* 2006; *Helyzetkép...* 2006). Viszonylag szűk tehát azon irodalmak köre, amelyek a szlovák–magyar határ menti térség határon átnyúló gazdasági folyamatait is megpróbálják feltárni (*Réti* 1999; *Ádám* 2003; *Lelkes* 2005).

GAZDASÁGI SZERKEZETVÁLTÁS A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN, KÜLFÖLDI MŰKÖDŐTŐKE VONZÁS

Bár a két országban a rendszerváltás és az Európai Unióhoz történő csatlakozás is egy időpontban történt, Magyarország és Szlovákia gazdasági folyamatait illetően eltérő fejlődési pályáknak lehetünk tanúi. Míg a kilencvenes évek végéig egyértelműen Magyarország számított a közép-európai országok közül a gazdasági szerkezetváltás terén is az egyik legfontosabb mintatanulónak, addig az elmúlt évek egyre nyomasztóbb makrogazdasági problémái okán mind több vonatkozásban találkozhatunk Magyarországgal mint az egyik legproblémásabb országgal (infláció, államháztartási hiány, államadósság, az euró várható bevezetése...). Ezzel szemben Szlovákia a Csehországtól való 1993-as szétválása után energiáit elsősorban saját identitásának keresésére és politikai stabilitásának biztosítására fordította. 1998-tól azonban, még inkább a 2000-es évektől kifejezetten befektetőbarát vállalkozói környezet kialakításával kívánja ledolgozni a többi KKE-i országtól való gazdasági lemaradását. Utóbbi oly sikeresen, hogy mára egyértelműen a nemzetközi szervezetek „bezzeg” országává vált (óriási gazdasági növekedés, hatalmas külföldi működőtőke befektetések, stabil makrogazdasági környezet és az euró 2009-es bevezetése).

Mindkét ország esetében rendkívül fontos szerepet kapott a gazdasági szerkezetváltás-

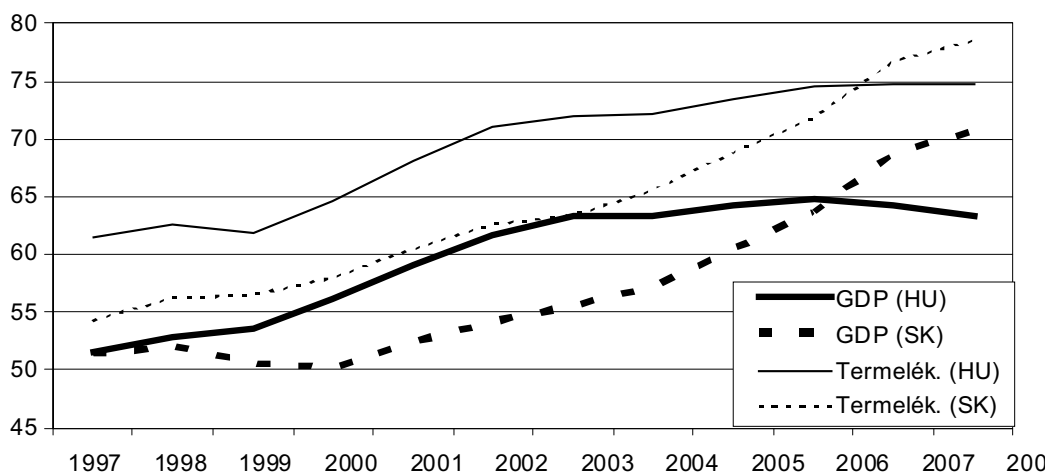
ban és a gazdaság versenyképességének javításában a külföldi működőtőke és az általuk meghonosított új technológiák, szektorok, legyen szó akár a privatizáció eredményeként, akár új zöldmezős beruházásként megvalósított befektetésekről. A gazdasági növekedés egyértelmű motorja a külföldi beruházásoknak köszönhető exportorientációjú feldolgozóipar (különösen a járműiparban és az elektronikai iparban). Elsősorban Magyarország politikai és gazdasági stabilitásának köszönhetően Magyarország a kilencvenes évek végéig KKE-ban élen járt a külföldi működőtőke vonzásban. Ezzel szemben Szlovákiában a külföldi befektetések kezdetben csak rendkívül korlátozottan jelentek meg, elsősorban a kedvezőtlen politika környezetnek köszönhetően, azonban az 1990-es évek végén bekövetkezett politikai irányváltás és gazdaságpolitikai koncepcióváltás hatására a tőkebeáramlás hihetetlen mértékben felgyorsult.

Magyarország gazdasági stabilitása, makrogazdasági mutatói az 1990-es évek közepéig-végéig, elsősorban a korábban említett külföldi tőkebeáramlásnak köszönhető exportvezérelt feldolgozóipar termelékenységének és versenyképességének javulása miatt egyértelműen kedvezőbbek voltak. Az elmúlt években tapasztalható hihetetlen dinamikát (8-10%-os GDP bővülés) produkáló szlovák fejlődéssel kapcsolatban sokszor hallani az egykulcsos adórendszer jótékony hatásáról és gazdaságélénkítő szerepéről. A valóságban azonban látni kell, hogy az sokkal inkább köszönhető a nagy külföldi befektetői boornak, különösen a gazdaság szerkezetében meghatározó autóiparnak és az ahhoz kapcsolódó beszállító háttér-iparnak. Szlovákiát a három nagy autógyár (Volkswagen, Hyundai-Kia, Peugeot-Citroen) letelepedésének és termelésük felfutásának köszönhetően ma már egyre többen kelet-közép-európai Detroitként emlegetik, és korábbi elemzések 2007-re az autóiparnak a teljes kivitelhez való hozzájárulását 40-45%-ra becsülték (*Tornay* 2004). A teljes ipari termelés egyötödét és a kivitel negyedét a há-

rom szlovákiai autógyár adja. Ezek a nagy multinacionális cégek, csakúgy, mint az elektronikai ipar terén működők többsége is, még a mára sok helyen példaértékűnek tekintett egykulcsos adóreform bevezetése előtt döntöttek szlovákiai beruházásaikról, elsősorban az alacsony termelési költségek, a vállalkozásbarát kormányzati politika és az állami támogatások, kedvezmények hatására (*Új csodafegyver... 2008*). Tulajdonképpen Szlovákia gazdasága 5-10 éves késéssel reprodukálja a magyarországi folyamatokat, amennyiben elsősorban a költséghatékonyságra építő, viszonylag alacsony hozzáadott értékű tevékenységek letelepítésével járó külföldi tőkebefektetéseket és egyértelműen az extenzív iparfejlesztés sajátosságait vizsgáljuk. Jóval rosszabb a helyzet például Szlovákiában, ha az egyébként Magyarországon sem túlságosan magas K+F ráfordításokat vizsgáljuk. Míg Magyarországon 2006-ban éppen a GDP 1%-át tette ki, addig Szlovákiában a 0,5%-ot sem érte el, ráadásul a hazainál még alacsonyabb az üzleti szféra által finanszírozott kutatás-fejlesztés.

Mindazonáltal ezen késői fejlődés eredményeként Szlovákia a gazdasági-társadalmi fejlettséget legjobban reprezentáló egy főre jutó GDP tekintetében 2006-ban már utolérte Magyarországot, a 2007-re vonatkozó becsléseket figyelembe véve pedig már meg is előzte azt, nem beszélve a várható 2008-as folyamatokról, amelyek az előrejelzések szerint már igen komoly különbségekhez vezetnek (2. ábra). Míg 1997-ben még szinte azonos szinten állt a két ország az EU27 átlagához viszonyítva (alig meghaladva annak 50%-át), addig a 2003-ban megmutatkozó legnagyobb (közel 8 százalékpontos) különbség három év alatt ledolgozásra került, az idén pedig már majdnem hasonló mértékű különbség várható, de Szlovákia javára. Ugyanezen folyamatok figyelhetők meg a termelékenység alakulásában is, és mára már az átlagfizetés vásárlóerejében is beérte Magyarországot Szlovákia a 2002-es több mint 10 százalékpontos különbség ellenére (*Új csodafegyver... 2008*). (1–2. ábra.)

1. Ábra. A vásárlóerő-paritáson számított egy főre jutó GDP és a termelékenység alakulása, 1997–2008 (EU27=100)

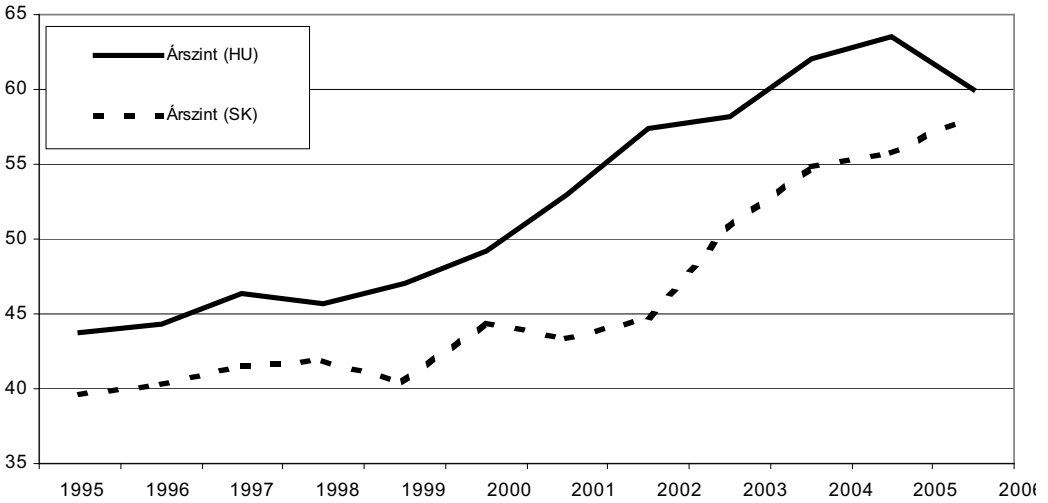

* Termelékenység: egy foglalkoztatottra jutó GDP vásárlóerő-paritáson.

** A 2007–2008 évekre vonatkozó adatok csak előrejelzések.

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés.

2. Ábra: Az összehasonlító árszintek alakulása, 1995–2006 (EU27 = 100)

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés.

Miért érdemes Magyarországot vagy Szlovákiát választania a külföldi működőtőkének? Milyen közvetlen vagy közvetett gazdasági, költség-, termelékenységi, értékesítési, logisztikai stb. előnyökben, valamint állami támogatásokban, kedvezményekben részesülhetnek a beruházások, amelyek akár döntőek is lehetnek egy-egy döntés meghozatala során? A földrajzi közelség, a gazdasági-társadalmi folyamatok részben közös történelme miatt sok esetben szinte alig tehetünk különbséget a két ország között, a telephelyválasztás szempontjából egyre inkább kezd egy viszonylag egységes, nagyobb gazdasági térként viselkedni a térség. Ugyanakkor természetesen, különösen az állami szerepvállalás, a speciális kedvezmények és támogatások területén, valamint a gazdasági tevékenységre közvetlenül ható lokális környezet minősége tekintetében különbségek fedezhetők fel nem csak az egyes országok között, hanem azok különböző fejlettségű térségei között is. Emellett legalább ilyen hatása van az egyes országok makrogazdasági és politikai stabilitása folyamatos változásának az elmúlt két évtizedben. Viszonylag magas azon előnyök száma,

amelyek tulajdonképpen mindkét ország esetében megfigyelhetők, vagy legalábbis mindkét ország szeretné saját magának tudni azokat:

- EU-tagság és annak előnyei, nagy potenciálisan elérhető piac;
- hosszú távú politikai stabilitás mint biztonságos befektetési környezet;
- EU-konform kormányzati befektetés-ösztönző politika;
- kedvező munkaerőköltség és magas termelékenység/bér arány;
- magasan képzett, kreatív és rugalmas munkaerő;
- magasan fejlett, illetve folyamatosan kiépülő közlekedési és kommunikációs infrastruktúra (csak az ország bizonyos részeiben);
- vállalkozásbarát környezet, liberális szabályozás (inkább Szlovákiára jellemző);
- stabil gazdasági helyzet és dinamikus gazdasági növekedés (utóbbi években szintén inkább csak Szlovákiára jellemző).

Szlovákiában ugyanakkor inkább a logisztikai adottságokra, folyamatos infrastrukturális fej-

lesztésekre és természetesen a mindenki által ismert és sokat hivatkozott speciális adórendszer kínálta kedvező lehetőségekre helyezik a hangsúlyt.

Szlovákiában 2004. január elsejével bevezették az egykulcsos adórendszert, ami azt jelenti, hogy minden adó – többek között a társasági adó mértéke is – egységesen 19%. A politikai szereplők e döntésével nemcsak a szlovák gazdasági környezet vált sokkal versenyképesebbé, hanem a feketegazdaságot visszaszorító hatása is jelentősnek bizonyul. Magyarországon a társasági adó mértéke általános esetben igaz kevesebb, 16%, viszont a rendszert meglehetősen bonyolítják a különböző mértékű kedvezmények és plusz adóterhek. A két állam teljes mértékben eltérő adórendszere az országok közötti gazdasági mozgásokat jelentős mértékben felerősítheti.

Az áfa 1988-as bevezetése óta évről-évre csak bonyolultabb lett a magyar adórendszer. Az adózás módja rendkívül komplikált, átláthatatlan és sokszor káosz uralkodik a rendszerben. A magyarországi gazdasági környezet vállalkozási szinten vonzóvá tételéhez adóegyszerűsítés kellene, melyre a legalkalmasabb eszköz a szlovák egykulcsos rendszerhez hasonló rendszer bevezetése lenne. Az adóreformhoz viszont megtörhetetlen politikai akaratra lenne szükség. Szlovákia kormánya mindezt megvalósította, mely által vonzó és befektetőbarát lett az ország, s ennek előnyeit napjainkban is élvezzi a lakosság. Egyes vélemények szerint, mint arról már korábban szó volt, a két ország között egy 5-10 éves fáziseltolódás jelentkezik, és Szlovákiára még sokkal inkább az alacsonyabb hozzáadott értékű termelés a jellemző. A Szlovákiába érkező nagy külföldi befektetői boomnak pedig nem az alacsony, egykulcsos adórendszer az első számú hajtóereje, hanem az alacsony költség tényezők. Összességében a gazdasági környezet tekintetében jelenleg Magyarország mindenképpen hátrányosabb helyzetben van Szlovákiához képest.

TERÜLETI KÜLÖNBSÉGEK A HATÁRTÉRSÉGBEN

Akár a magyarországi vagy a szlovákiai, akár pedig a közös határtérséget vizsgáljuk, a gazdasági szerkezetváltás lefolyásában és a gazdasági-társadalmi fejlettség terén igen komoly területi különbségeknek lehetünk tanúi. Magyarországon egyértelműen a főváros, Budapest és agglomerációja a rendszerváltást követő időszak legnagyobb nyertese, illetve a Közép-magyarországi régió mellett az ország nyugati határ menti térsége, valamint az észak-dunántúli térség (a Bécs–Budapest közötti közlekedési tengely mentén) (*Rechnitzer–Smahó* 2006). E térségek voltak a külföldi működőtőke letelepedésének elsősorú célpontjai, és itt zajlott le a leggyorsabban a gazdasági szerkezetváltás. A magyar oldalon megjelent külföldi beruházások több mint 35%-a Budapestre és Pest megyébe érkezett. Ezzel szemben a magyarországi fejlődési dinamika az ország többi területén (Északkelet-Magyarország, Dél-Magyarország) sokkal korlátozottabban volt csak érzékelhető, bár az elmúlt években már tapasztalható a keleti autópályák továbbépítésének kedvező hatása. De mindenképpen kiemelendő, hogy ha a szlovák–magyar határ menti térséget nézzük, akkor a magyar oldalon Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom és Pest megye, valamint Budapest az ország legfejlettebb, legdinamikusabb és legversenyképesebb térségei. Az Ipolytól keletre Nógrád és Borsod-Abaúj-Zemplén megyék gazdasága, mely korábban a tradicionális nehézipar kiemelkedő központjainak adott helyett, nagyon sokáig az ipari válságtérségek jegyeit mutatta, és még csak most kezdenek el kilábalni ezekből a problémákból, de sok szempontból még ma is periférius sajátosságúak.

Az 1990-es rendszerváltás természetesen Szlovákiában is jelentős hatással volt a gazdasági szerkezetváltásra és ezáltal Dél-Szlovákia gazdasági folyamatainak formálására. A gazdasági ágak közötti átrendeződésnek kö-

szönhetően a terciér szféra vált a legfontosabb ágazattá, melynek súlya a foglalkoztatásban 2000-re megközelítette a 60%-ot, miközben az ipar részesedése továbbra is 30% körül alakult (*Balogh–Gulyás–Nagy* 2004). Az 1990-es évek végétől országos szinten egyértelműen megfigyelhető gazdasági növekedés ellenére a dél-szlovák területekre inkább a gazdasági stagnálás a jellemző, mely igen határozott nyugat-kelet fejlettségi lejtővel párosul (*Lelkes–Szalay* 2004). A Szlovákiába érkező külföldi működőtőke a mai napig erőteljes területi koncentrációt mutat, melyben meghatározó Pozsony szerepe (*Balogh–Gulyás–Nagy* 2004). A határtérség szlovák oldalára érkezett külföldi működőtőke 60%-a található a Pozsonyi kerületben. A főváros mellett kiemelendő még Kassa és az ország nyugati területei (Nagyszombati, Trencséni és Zsolnai kerületek), melyek többek között ennek is köszönhetően jóval kedvezőbb társadalmi-gazdasági helyzetben vannak, mint a dél-szlovákiai medencében, és a kelet-szlovákiai térség, ahol egyértelműen a válság és a depresszió jelei mutatkoznak (*Lelkes–Szalay* 2004). Tehát a fejlett ipar betelepülése csak Nyugat-Szlovákiára jellemző, keleten továbbra is óriási a munkanélküliség és nagy a szegénység (*Új csodafegyver...* 2008). A keleti országrészben a határon átnyúló gazdasági kapcsolatok, együttműködések gazdaságélénkítő szerepe is problematikus, hisz a határ másik oldalán éppolyan periférikus, vagy válsággal küzdő terület található. Dél-Szlovákia kedvezőtlen pozícióját mutatja, hogy a teljes ipari termeléshez mindössze 12,2%-kal járul hozzá, és járásait tekintve mindössze négy sorolható az erősen iparosodottak közé (egyikük sem határos közvetlenül Magyarországgal), míg a többi 13 csak gyengén iparosodott (*Balogh–Gulyás–Nagy* 2004).

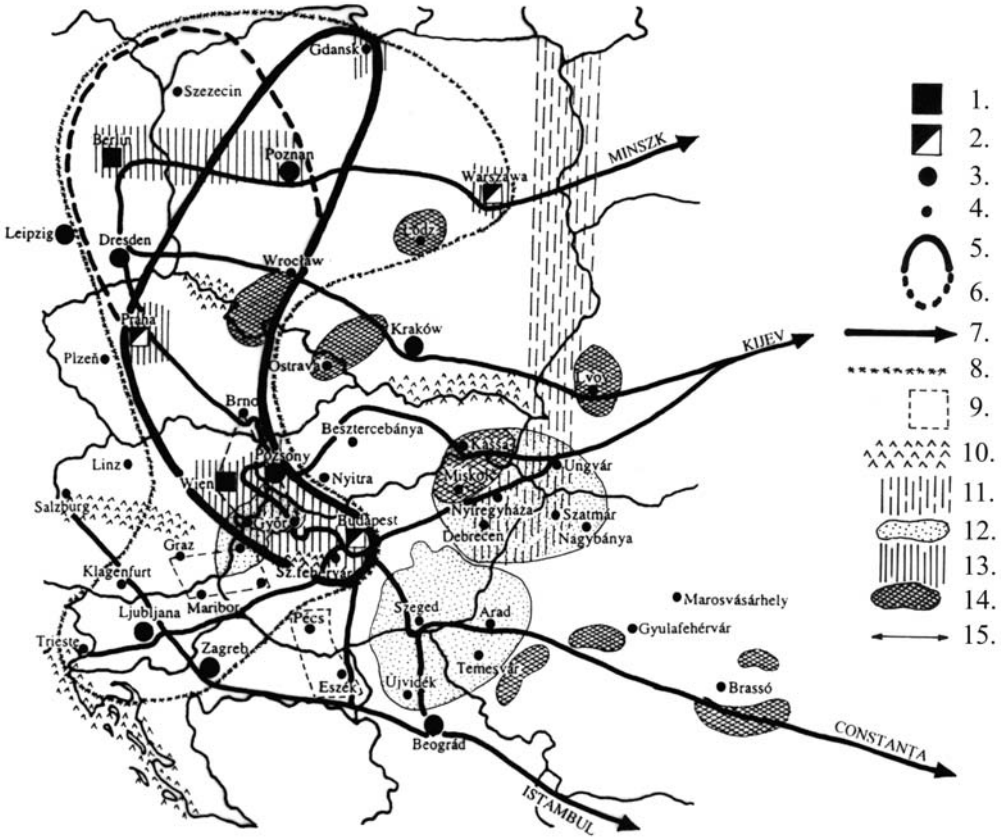
Tehát, ha a határ térséget vizsgáljuk, elmondható, hogy annak nyugati területein egyértelműen egyfajta kettősség tapasztalható: fejlett Pozsony, fejlett iparral rendelkező Észak-Dunántúl és Budapest áll szemben a

kevésbé prosperáló és inkább stagnáló dél-szlovákiai medencével (ennek következtében a munkaerőpiaci mozgások egyértelműen Szlovákia–Magyarország irányúak, bár az elmúlt 2 évben mértékük már fokozatosan csökkent). Ezzel szemben a határtérség keleti felén sokkal kisebbek a különbségek a két oldal között, annak következtében, hogy a határ mindkét oldalának gazdasága kevésbé fejlett, a gazdasági szerkezetváltás még nem fejeződött be, és egyaránt tetten érhetők a periférikus elhelyezkedésből fakadó hátrányok. Irányát tekintve talán a nyugatival ellentétes, inkább a szlovák oldal felé történő mozgások válhatnak a közeljövőben erősebb Kassa–Miskolc vonatkozásában, köszönhetően Kassa komoly regionális központi pozíciójának. Mindazonáltal megállapítható, hogy a határ menti térség viszonylag kis népességet és a határ menti kapcsolatok a gazdasági szereplők még kisebb csoportját érintik.

A GAZDASÁG SZERKEZETE A HATÁRTÉRSÉGBEN

A magyar–szlovák határ menti térség lehatárolása természetesen nagyon sokféleképpen történhetne meg. Nyilván a határ két oldalán a határszakasztól távolodva az egymásra ható folyamatok és kapcsolatok egyre gyengébbek. Annak érdekében, hogy a térség gazdasági szerkezete vizsgálhatóvá váljék, mindkét országban a NUTS 3-as szintű statisztikai területi egységeket vettük alapul, amelyek Magyarországon a megyéket, míg Szlovákiában a kerületeket jelentik. Ezzel tulajdonképpen a következőkben bemutatandó határszakasz megegyezik a 2007–2013 közötti időszakra vonatkozó magyar–szlovák határ menti együttműködési program által lefedett területtel (4. ábra). A következőkben a gazdasági szerkezet bemutatása során nagymértékben támaszkodunk is ezen programdokumentum kidolgozása során készült elemzések eredményeire.

3. Ábra: Az átalakulási folyamatok területi koncentrációja Közép-Európában

Jelmagyarázat: 1. Nemzetközi jelentőségű város; 2. Potenciálisan nemzetközi jelentőségű város; 3. Transznacionális jelentőségű város; 4. Regionális centrum, nemzeti jelentőséggel; 5. Jelenlegi fejlődési zóna; 6. Potenciális fejlődési zóna; 7. Európai közlekedési folyosó; 8. Észak-déli jövőbeli együttműködő térség fejlődési lehetőséggel; 9. Potenciális multi-regionális együttműködés; 10. Idegenforgalmi körzet; 11. Periférikus térség; 12. Multi-regionális együttműködés; 13. Fejlesztési magterület; 14. Hagyományos ipari körzet; 15. Együttműködési irány.

Forrás: Lengyel–Rechnitzer, 2004. 286. o.

A így értelmezett határ térség területe összesen 61,5 ezer km², míg lakossága 2007-ben 8 761 ezer fő volt. Ha a népesség számának időbeli alakulását vizsgáljuk, jól látszik, hogy a 90-es évek negatív tendenciáit követően a 2000 és 2001 közötti időszakban az egész határtérség lakosságszáma már, ha csak kis mértékben is, de növekedett. Ugyanakkor pozitív tendenciák elsősorban a határtérség nyugati részén tapasztalhatók, azonban a gazdasági centrumok eltérő fejlődésének követ-

kezében ezen növekedés a két országban nincs teljesen szinkronban. Míg Győr-Moson-Sopron megyében 4,3%-os volt növekedés, addig a vele határos Nagyszombati és Pozsonyi kerületek 0,9–1,7%-os növekedést produkáltak, Komárom-Esztergom megye 1%-os népességbővülésével szemben azonban a Nyitrai kerületben már a kedvezőtlenebb gazdasági feltételek miatt hasonló mértékű népességcsökkenésnek lehetünk szemtanúi. Korábban láttuk, hogy Szlovákiában a szerkezetváltás

4. Ábra: A magyar–szlovák határszakasz NUTS III egységei

Forrás: Hungary–Slovakia Cross-border Co-operation Programme 2007-2013, 2007. 10. alapján.

első számú nyertese inkább az ország északnyugati része (Pozsony–Nagyszombat–Trencsén–Zsolna tengely), míg a magyar ajkú lakosság szempontjából fontosabb Dél-Szlovákiát a gazdasági növekedés sokkal kisebb mértékben érintette (ami a szlovák kormányok által alkalmazott regionális diszkriminációnak a következménye – a gazdasági növekedést a többségében szlovák ajkú lakosság által lakott régiókban segítették elő). A középső határszakaszon hasonlóan negatív folyamatoknak lehetünk tanúi, hisz mind a Besztercebányai kerület, mind Nógrád, Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén megyék esetében 1-1,5%-os zsugorodás figyelhető meg. A határszakasz keleti részén a Kassai kerület és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye is kb. 1-1,1%-os gyarapodással zárta az elmúlt 7-8 évet, aminek oka azonban inkább a magasabb ter-

mészetes szaporulatnak köszönhető (ami elsősorban a régióban élő nagy lélekszámú roma populáció sajátossága), semmint a gazdasági dinamika általi vonzerőnek.

A határtérség gazdasági folyamatait vizsgálva egyértelműen kirajzolódik egy nyugat-kelet fejlődési tengely. A fővárosok esetében az egy főre jutó GDP már jelentősen meghaladja az EU27 átlagát is (2004-ben Pozsonyban 120%, míg Budapesten 125% volt a mutató, ami 19-20 ezer eurónak felel meg körülbelül). A nyugati határ menti térségben emellett mindkét országra jellemző, hogy az ottani megyék, illetve kerületek esetében az egy főre jutó GDP meghaladja (Győr-Moson-Sopron megye, Nagyszombati kerület), vagy legalább megközelíti (Komárom-Esztergom megye) az országos átlagot. E megyékben az egy főre jutó GDP értéke 2006-ban 9-10 ezer

euró körül alakult. Ezzel szemben a határszaktasz közepső és keleti része esetében mindkét országra elmondható, hogy ugyanezen mutató nemcsak az EU-átlagtól van jelentős mértékben elmaradva, de a nemzeti fejlettségi mutatóhoz képest is komoly a lemaradás. A legelmaradottabb térség a magyar oldali Nógrád megye, illetve a Szlovákiával csak minimális mértékben érintkező Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, ahol az egy főre jutó GDP 2006-ban még az 5 ezer eurót sem érte el, szemben a legszegényebb szlovák oldali kerülettel, a besztercebányai 6100 euróval.

A 90-es évek első felében a határ mindkét oldalán jelentős mértékben visszaesett mind az ipari, mind a mezőgazdasági kibocsátás csakúgy, mint a térség bruttó hazai terméke. A mezőgazdaság, az ipar és az építőipar részesedése ugyancsak csökkenő tendenciát mutatott, míg a szolgáltatások egyértelmű előretörésének lehettünk tanúi.

Ahogy egyre közeledett a két ország várható EU-csatlakozása, számos globális szolgáltató vállalkozás érkezett a térségbe. Ezen cégek a külföldi működőtőke befektetései mellett igen komoly mértékben járultak hozzá a foglalkoztatás bővítéséhez, de legalább ilyen fontos hatásuk volt a fejlett műszaki, illetve menedzsment technológiák és módszerek meghonosításában is. Természetesen e folyamatnak bizonyos negatív hatásai is a felszínre kerültek, mint a fenntarthatóság veszélyeztetése, vagy a fogyasztói társadalomhoz kapcsolódó viselkedési minták gyors terjedése. A gyors fejlődéssel a gazdasági szektorokat támogató pénzügyi és telekommunikációs ágazatok fejlesztései is megpróbálták lépést tartani. A megfelelően képzett munkaerő és a meglévő piacok dimenziójában meglévő területi különbségeknek köszönhetően a befektetések döntő többsége a fejlettebb térségekre, elsősorban a két főváros agglomerációjára koncentrált, aminek következtében a meglévő különbségek még tovább nőttek. Mind Pozsony és Budapest valamint szűkebb térségük esetében elmondható, hogy a gazdasági szer-

kezetváltást a legújabb szervezeti, pénzügyi és műszaki megoldások átvétele és a napi üzleti életbe történő integrálása kísérte.

Ezzel szemben azonban a gazdasági fejlődés és az innováció egyik komolyabb korlátozó tényezőjévé fokozatosan a K+F kiadásoknak a GDP-hez viszonyított alacsony részaránya vált. Mindössze néhány komoly vállalkozás található a térségben, amely nemzetközi viszonylatban is komoly kutatási kapacitásokkal és kompetenciákkal rendelkezik, míg az üzleti szféra és a kutatóintézetek, egyetemek közötti kapcsolat is gyenge, bár az elmúlt években többek között különböző állami támogatású programnak köszönhetően elindult egyfajta kapcsolatkeresés a szereplők között.

A foglalkoztatásban a legjelentősebb szerepe a kis- és középvállalkozásoknak van, ami miatt a fejlesztéspolitika is kiemelten próbálja ezt a szektort támogatni. Növekedésüket elsősorban a legújabb menedzsment, szervezeti, pénzügyi és műszaki technikák, módszerek eléréséhez szükséges információk, illetve tudás korlátozott rendelkezésre állása hátráltatja, de legalább ilyen fontos problémát jelentenek különösen a magyar oldalon a viszonylag magas pénzügyi és adminisztratív terhek. Az IT alkalmazások használata sem az üzleti, sem pedig a kormányzati szektorban nem éri el az európai szintet (különösen a magas hozzáadott értékkel rendelkező tartalmak, vagy tudás, technológia és az IT közötti szinergia hatások kihasználása terén). Ugyanakkor az elmúlt években már megfigyelhető a KKV-k IT használatának növekedése.

Az elmúlt években Szlovákiában, de még inkább a magyar régiókban számos ágazatban lehet tapasztalni a klaszteresedési folyamatok felerősödését. A gazdasági fejlettségi szintben megmutatkozó területi egyenlőtlenségeknek köszönhetően természetesen ezen speciális, már sokkal inkább a lokális versenyelőnyökre, együttműködési kapcsolatokra és szinergiahatásokra épülő folyamatok elsősorban a határtérség nyugati részére fókuszálnak. Egyfelől a

klaszteresedés és az együttműködés szorosan kapcsolódik az érintett térségek hagyományos iparágaihoz, másfelől egyre markánsabban jelentkeznek az igény a külföldi működőtőke által dominált új szektorok fejlesztése terén. Így a következő ágazatok szinte mindegyike terén megindult már valamiféle kezdeményezés ez irányba: autóipar, elektronika, információs és kommunikációs technológiák, turizmus, faipar és bútortipar, logisztika, építőipar, vegyipar, környezeti technológiák.

Magyarországon a legjelentősebb ágazat a határ menti térségben egyértelműen az országos viszonylatban is domináns gépipar, különösen a jármű és járműalkatrész gyártás, de az elektronikai ipari is, mely bár korábban elsősorban az ország északnyugati térségére koncentrált, ma már tulajdonképpen az M1 és M3 autópályák mentén végig megtalálható Győr térségétől egészen Miskolcig. Emellett igen jelentős a vegyipar és az olajhoz kapcsolódó iparágak, melyek elsősorban már a keleti határ térségben találhatóak meg. A határtérség középső és keleti részén (Szabolcs-Szatmár-Bereg megyét nem számítva) évtizedeken keresztül meghatározó szerepe volt a hagyományos nehézipari ágazatoknak (vaskohászat, acélgégyártás és egyéb fémmegmunkálás), valamint az energetikai szektornak, azonban a rendszerváltást követően részben, de nem csak annak hatására ezen iparágak többsége komoly válságba került, és elveszítette térségalkító funkcióját, nagymértékben hozzájárulva a területi különbségek megnövekedéséhez. A keleti térségben mindenképpen meg kell még említeni a textilipart, mely egyre veszít versenyképességéből, valamint a mezőgazdasági tevékenységére épülő élelmiszeripart.

Szlovákiában szintén a gépgyártás számít a legfontosabb iparágának, mely különösen a Pozsonyi kerületben koncentrálódik, de a tágabb fémipar megtalálható a Besztercebányai és a Kassai kerületben is. Emellett ki kell még említeni a vegyipari termékeket (Pozsonyi és Nyitrai kerület), a textilipart (Nagy-

szombati, Nyitrai és Kassai kerület) valamint a gáz és olajipart, illetve az élelmiszeripart és a faipart, melyek a fővároson kívül az egész határ térségre jellemzőek.

Különösen fontos szektor az egész határmenti régióban a turizmus, mely számos népszerű vonzerővel rendelkezik. A természeti értékek széleskörű lehetőségeket rejtnek magukban. A természeti környezet fontos turisztikai vonzerő, így a Duna mentén mindkét országban, vagy a Tiszán Magyarországon, de rengeteg turisztikai potenciál található mindkét oldalon a hegyekben is. A természeti értékek mellett a másik fontos bázisa a turizmusnak a kulturális örökség emlékei. A legnépszerűbb városok Magyarországon Sopron, Pannonhalma, Győr, Esztergom, Visegrád, Szentendre, Budapest, Vác, Eger, Miskolc, Sárospatak stb., míg Szlovákiában Pozsony, Nagyszombat, Komárom, Nyitra, Körmöcbánya, Selmecbánya, Besztercebánya, Zólyom, Rozsnyó és Kassa.

Fontos turisztikai attrakciót jelent a meglévő termálbázis és az arra épülő termálturizmus és gyógyászat (pl. Győr, Dunaszerdahely, Budapest, Eger, Mezőkövesd, Miskolc), vagy inkább a magyar oldalon a tradicionális borvidékek (Sopron, Eger, Tokaj stb.). Mindazonáltal a határ menti térségben a határ menti turizmus a két ország között egyelőre még kevésbé jelentős, inkább a külföldiek, valamint a belföldi turizmus jellemzőbb. Mindkét oldalon elmondható, hogy a turizmus fejlődésének egyik leginkább hátráltató tényezője, hogy nincsenek igazán turisztikai termékek, a meglévő turisztikai vonzerők nincsenek egy-egy programra felépítve, különösen a határon átnyúló, de egymáshoz közel lévő attrakciók esetében. Hiányzik az együttműködés a különböző szereplők között nemzeti szinten is, de még inkább a határ térség két oldalának különböző aktorai (vállalkozási szolgáltatást kínáló, turizmusfejlesztési hivatalok, szervezetek, helyi önkormányzatok) között.

A HATÁRTÉRSÉG FOGLALKOZTATÁSI SZERKEZETE

A rendszerváltást követően a határtérség gazdasági szerkezete igen komoly változásokon ment keresztül. A szolgáltató szektorban egyértelműen a két főváros vált meghatározóvá. A foglalkoztatásban való részesedése a tercier szektorban mind Budapestnek, mind pedig Pozsonynak az elmúlt években is folytatódott, aminek köszönhetően a magyar fővárosban már 81,6%-a talál az ide kapcsolódó szektorokban megélhetést, míg a szlovák fővárosban a mutató 78,5% volt 2007-ben. Jól látszik a következő táblázat adatain is, hogy a két fővároson kívül a tercier szféra a határtérségben nyugat felől kelet felé haladva fokozatosan erősödik. Míg a nyugati megyékben és kerületekben (a fővárosokat nem számítva) mindössze 47-56% közötti a szolgáltatásban foglalkoztatottak aránya, addig a keleti határszakaszon jellemzően 60-65% körüli, aminek azonban az oka nem a fejlettebb gazdaság szerkezetben keresendő (nyugaton egyedül Győr-Moson-Sopron megyében erősebb egy kicsit, ott már megközelíti a 60%-ot, köszönhetően az egyre fejlettebb gazdaság szerkezetnek).

Elsősorban tehát arra vezethető vissza ez a területi sajátosság, hogy a határtérség nyugati szakaszain, főleg a külföldi működőtőkeberuházásoknak köszönhetően jóval erősebb az ipar, és ezáltal az iparnak a foglalkoztatásban betöltött szerepe. Míg Győr-Moson-Sopron és Komárom-Esztergom megyékben az ipar súlya 32, illetve 44% körüli, és a Duna szemközti oldalán fekvő Nagyszombati és Nyitrai kerületekben is 30-32% körül alakul, addig a határtérség középső és keleti megyéiben/kerületeiben jellemzően ennél szerényebb, különösen a szlovák oldalon, ahol 25% alatt marad. Ugyanakkor az ipari foglalkoztatási adatok is jól mutatják azt a Szlovákiára jellemző – a magyarországihoz képest – megkésett, 90-es évek végétől beinduló ipari fejlődést, amiről korábban tettünk említést. A magyar oldalon egyértelműen csökkenő ten-

denciát mutat az ipari foglalkoztatottak aránya 2000-től a teljes határszakaszon, de különösen a Győr-Moson-Sopron megyében, ahol ez elérte a 11 százalékpontot is, de Pest és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében is 7 százalékpontos volt a csökkenés mértéke. Ezzel szemben a szlovák oldalon a 2000-s évek elején kezdett el felfutni az ipari fejlődés, aminek hatására a foglalkoztatásban betöltött szerepe a nyugati kerületekben nemhogy csökkent volna, hanem még növekedett is az elmúlt években.

A határtérség foglalkoztatási szerkezetét vizsgálva szembetűnő még az agrárszektorban súlyában megmutatkozó különbség. A teljes határszakaszra igaz, hogy a szlovák oldalon a foglalkoztatottak jóval nagyobb hányada talál még megélhetést a mezőgazdaságban (1,7% vs. 4,3%, illetve főváros nélkül 2,3–3,8% a magyar oldalon, míg 4–6,8% a szlovákon).

A VÁLLALKOZÁSOK ÉS A KÜLFÖLDI TŐKE, VALAMINT A K+F TEVÉKENYSÉG

A teljesen határszakaszon 2007-ben már valamivel több, mint 1 millió regisztrált vállalkozás volt, melyeknek természetesen döntő többségük mikrovállalkozás. Ez az 1 millió vállalkozás, ha a határszakasz népességnagyságához viszonyítjuk, azt jelenti, hogy az 1000 főre jutó regisztrált vállalkozások száma megközelíti a teljes határszakasz estében a 120-at. Ugyanakkor természetesen a vállalkozások területi koncentrációja miatt igen jelentős különbségek tapasztalhatóak e tekintetben is a határtérség különböző régióiban. A két főváros körülbelül 460 ezres vállalkozási számmal tulajdonképpen majd minden második vállalkozás székhelyét jelenti. Különösen magas a vállalkozások népességhez viszonyított aránya Budapesten, ahol az 1000 lakosra 210 bejegyzett cég jut, de Pozsony is a 156-os értékével jelentősen meghaladja mind a szlovák oldali, mind pedig az egész határszakaszra számított átlagot. A teljes határtérséghez képest még jelentős koncentráció tapasztalható a

1. Táblázat. A foglalkoztatottak ágazati megoszlása a határtérségben (2007) (%)

Terület	mezőgazdaság	ipar	építőipar	szolgáltatások
Győr-Moson-Sopron megye	3,4	31,8	5,4	59,4
Komárom-Esztergom megye	2,9	44,3	5,8	47,0
Budapest	0,3	12,9	5,2	81,6
Pest megye	2,3	26,9	8,3	62,6
Nógrád megye	2,7	29,5	5,9	61,9
Heves megye	3,6	33,3	6,0	57,1
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	3,3	26,6	6,6	63,5
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	3,8	25,2	6,0	65,0
Magyar oldal összesen	1,7	21,6	6,0	70,8
Pozsonyi kerület	1,0	14,8	5,8	78,5
Nagyszombati kerület	5,6	31,9	9,6	52,9
Nyitrai kerület	6,6	30,3	7,1	56,0
Besztercebányai kerület	6,8	24,8	6,0	62,4
Kassai kerület	4,0	24,8	5,8	65,4
Szlovák oldal összesen	4,3	23,9	6,7	65,1
Teljes határszakasz	2,8	22,6	6,3	68,4

Forrás: KSH és SZSH alapján saját szerkesztés.

határtérség nyugati részének magyar oldalán (Győr-Moson-Sopron megye, Komárom-Esztergom megye és természetesen a főváros körüli Pest megye), míg Pozsony kivételével a szlovák oldalon a többi kerületben sem éri el a mutató a 100-as értéket. Még a nyugati kerületekben is csak 84-96 regisztrált vállalkozás jut 1000 lakosra.

Nemcsak a nyugati határszakaszra, hanem a teljes hossza elmondható, hogy a magyar oldalon jóval meghaladja a vállalkozások száma (mind abszolút értékben, mind a lakosság nagyságához viszonyítva) a szlovák oldali hasonló mutatókat. Ugyanakkor az elmúlt 6-7 év tendenciáira jellemező, hogy a szlovák kerületekben sokkal dinamikusabban nőtt a vállalkozások száma. Míg a magyar oldalon átlagosan 12%-os volt ez a növekedés, addig Szlovákia Magyarországgal szomszédos kerületeiben meghaladta a 30%-ot is (különösen a Nagyszombati kerületben, ahol 38%-os volt a bővülés). A szlovák oldalon kelet felé haladva fokozatosan csökken a vállalkozások számának fajlagos mutatója, mely a Kassai kerületben a legalacsonyabb, már a 70-et sem éri el. Magyar oldalon nem ennyire egyértelmű a nyugat-kelet lejtő, de a keleti megyék mindegyikében 100 alatti ez az érték, Heves és

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye relatív kedvezőbb helyzetben van, míg Nógrád és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékben a legalacsonyabb e mutató.

Amennyiben a külföldi működőtőkével rendelkező vállalkozások területi megoszlását vesszük górcső alá, újabb bizonyítékot kapunk a területi különbségek és a külföldi tőkebefektetések közötti pozitív kapcsolatra. Jól látszik a következő táblázat adataiban is, hogy a teljes határtérséget tekintve a külföldi tőkével rendelkező vállalkozások több mint kétharmada a két fővárosban koncentrálódik, és még sokkal magasabb ez az érték, ha a társított agglomerációjukat is ide számítanánk. Amennyiben Pest megyét és a Nagyszombati kerületet is hozzávesszük, úgy meghaladja a 80%-ot is.

A két ország között teljesen eltérő makropálya a külföldi vállalkozások számának alakulásában is tetten érhető. Míg 2000 óta Magyarországon szinte már csak a Középmagyarországi régióban, illetve az azzal szomszédos Komárom-Esztergom megyében tudott bővülni a számuk (Győr-Moson-Sopron megyében stagnált a számuk), addig a határ keleti részének magyar oldalán egyértelműen csökkent. Ezzel szemben a szlovák oldalon,

2. Táblázat. A vállalkozások számának alakulása

Terület	1000 lakosra jutó regisztrált vállalkozások száma, db		Külföldi tőkével rendelkező vállalkozások száma, db	
	2000*	2007	2000*	2006
Győr-Moson-Sopron megye	104,6	118,1	1 169	1 159
Komárom-Esztergom megye	93,2	106,9	463	620
Budapest	188,7	209,6	13 453	15 389
Pest megye	102,4	117,8	1 903	2 196
Nógrád megye	66,8	76,4	154	112
Heves megye	78,6	96,3	277	223
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	68,0	77,6	369	322
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	71,2	89,8	653	374
Magyar oldal összesen	120,1	134,6	18 441	20 395
Pozsonyi kerület	124,3	156,1	3 079	5 998
Nagyszombati kerület	69,1	95,7	513	1 246
Nyitrai kerület	63,1	84,2	458	1 243
Besztercebányai kerület	59,3	80,9	345	602
Kassai kerület	54,7	69,3	528	805
Szlovák oldal összesen	72,5	95,3	4 923	9 894
Teljes határszakasz	–	119,8	–	30 289

* A magyar adatok 2000., a szlovák adatok 2001. évre vonatkoznak

Forrás: KSH és SZSH alapján saját szerkesztés.

bár szintén komoly különbségek tapasztalhatóak a nyugati és a keleti kerületek között, de valamennyi térségben igen erőteljes mértékben növekedett a külföldi tőkével rendelkező vállalkozások száma.

Az üzleti infrastruktúrára jellemző (ipari telephelyek, ipari parkok, üzleti inkubátor-szolgáltatások, logisztikai központok elhelyezkedése, fejlettsége), hogy elsősorban a két fővárosban és agglomerációjukban, valamint a Pozsony-Budapest tengely mentén, annak is inkább a magyar oldalán, tehát az Észak-Dunántúlon épült ki a rendszerváltás óta többé-kevésbé megfelelően. Ezzel szemben a határtérség gazdasági erőközpontoktól távolabb elhelyezkedő területei sok esetben csak nehezen megközelíthetőek, illetve az üzleti infrastruktúra és az üzleti környezet fejlettsége nem biztosítja az ide települők számára a gazdasági vérkeringésbe történő hatékony bekapcsolódást. Természetesen a hard üzleti infrastruktúrákon kívül a vállalkozások, különösen a többségüket képviselő kis- és középvállalkozások versenyképessége szempontjából fontosak a meglévő és elérhető üzleti szolgáltatá-

sok is. Elsősorban a magyar oldalon tapasztalható, hogy komolyabb problémát jelent az időpazarló, a bürokratikus adminisztráció, a magasabb adminisztrációs terhek és adók, de mindkét oldalon problémát jelent az üzleti kommunikációs csatornák hiánya, valamint az együttműködési kapcsolatokhoz nélkülözhetetlen bizalmi viszony és a kölcsönös bizalom alapuló üzleti kultúra alulfejlettsége.

A korábbiakban már említettük, hogy a magyar–szlovák határ térség gazdaságát elsősorban a feldolgozóiparban működő vállalkozások dominanciája jellemzi, míg nemzetközi összehasonlításban viszonylag szerényebb a szolgáltató szektor foglalkoztatásban betöltött szerepe. A csúcstechnológiát képviselő vállalkozások, valamint a tudás intenzív szolgáltatások területén működő cégek egyértelműen a térség nyugati, illetve fővárosi régióiban koncentrálódnak. Igen komoly felsőoktatási, valamint tudományos-kutatási potenciállal természetesen Budapest és Pozsony rendelkezik – ezen két város tekinthető a legnagyobb kutatási és technológiafejlesztési központnak a határ menti térségben.

A magyar oldalon található 1779 kutatóhelyből 1199, azaz több mint kétharmad Budapesten található, Pest megyével együtt pedig eléri a fővárosi térség súlya a 77%-ot is. Ha a kutatók-fejlesztők létszámát tekintjük, még magasabb, 84%-os ez a koncentráció (Budapest és Pest megye majd 30 ezer fő). A magyar oldalon a fővárossal szemben mindössze két jóval szerényebb regionális tudományos centrum emelhető ki, egy nyugaton (Győr), egy pedig keleten (Miskolc), melyek azonban nem képesek ellensúlyozni Budapest központi szerepét és az ottani felsőoktatási és kutatási egységek csak keresik a lehetőségét, hogy miként tudnának integrálódni és a szűkebb térség gazdaságához szervesen kapcsolódni. Győr és Miskolc elsősorban a gépiparhoz, járműiparhoz, mechatronikához kapcsolódó kutatási és felsőoktatási kompetenciákkal rendelkezik, a szintén Győr-Moson-Sopron megyei Sopronban kiemelhető még a faipar, erdészet és a környezeti technológiák. Jellemző, hogy Győr-Moson-Sopron és Borsod-Abaúj-Zemplén megyék összesen hozzávetőlegesen a közép-magyarországi tudományos és K+F potenciál egytizedét képviselik. A többi megye szerepe még marginálisabb, a legrosszabb helyzetben Nógrád megye található.

Hasonlóan a magyar helyzethez a szlovák főváros is egyértelműen meghatározó pozícióban van, azonban a koncentráció mértéke nem olyan hatalmas, illetve területi elhelyezkedéséből fakadóan, valamint történelmi tradícióknak köszönhetően az ország keleti részében valós regionális központ alakulhatott ki. A szlovák oldalon tehát Pozsony mellett, ahol a határtérség kutatás-fejlesztésben dolgozóinak közel fele koncentrálódik (több mint 8600 fő) még Kassa emelhető ki, mint komoly tudományos központ. A Kassai régió súlya meghaladja a 15%-ot. A kisebb központok elsősorban specializációjuk révén emelkednek ki, míg Nyitra a szlovák agrár-felsőoktatás központja, addig a Besztercebányai kerületben található Zólyom felsőoktatási és

kutatási kompetenciája tradicionálisan az erdészethez kapcsolódik.

Általánosan elmondható, hogy az egyik legfontosabb probléma abból fakad, hogy a kutatási és technológiafejlesztési, valamint az innovációs folyamatok nem eredményeznek a piacon értékesíthető termékeket. Ennek oka többek között az egyetemek, kutatóintézetek és az üzleti szféra közötti együttműködések igen alacsony szintje, egymás tevékenységének a nem ismerete, de meg kell említeni az innovációs támogató rendszer hiányosságát is, különösen az innovatív ötletek szelektálásához, majd megvalósításának elősegítéséhez kapcsolódó eszközöket.

A tudományos élet és a kutatások hatékonyságát rendkívül nehéz mérni, azonban ha az Európai Szabadalmi Hivatal adatait vesszük alapul, kiderül, hogy a határ menti térség ilyen aktivitása Budapestet leszámítva rendkívül szerénynek mondható. 2003-ban az EU25-re jellemző 1 millió főre jutó átlagosan 416 bejegyzéssel szemben a térségre mindössze 31 darabot regisztráltak. Az igen komoly lemaradás mögött elsősorban az alacsony K+F ráfordítás (bruttó hazai termékhez viszonyítva) és a vállalkozások elégtelen innovációs teljesítménye (bruttó hozzáadott érték és tőkeellátottság viszonylatában) áll a teljes határ menti térségben.

Ha a tudományos és technológiai ágazatok humánereforrás igényét vizsgáljuk meg, kiderül, hogy Budapest, valamint a Nagyszombati és a Nyitrai kerületekben a magasabb a high-tech és a közepesen high-tech iparágakban, illetve a tudás intenzív szektorokban foglalkoztatottak aránya az országos mutatókhoz képest. A határ menti térségben azok a megyék/kerületek vonzóak továbbra is a külföldi tőke számára, amelyekben elérhető a jól képzett munkaerő. Különösen az autóipar, a vegyipar, a repülés, az élelmiszeripar és a faipar emelhető ki, valamint olyan high-tech iparágak, mint az információs és kommunikációs technológiák, az elektronika, az optoelektronika, a mikroelektronika, az anyagtudomá-

nyok, az orvostudományok, a gyógyászat, a genetika, a környezetvédelem, az újrahasznosítás, az alternatív energiák.

A kutatás és technológiafejlesztés terén a legkomolyabb probléma, hogy a tudományos kutatás hatékonysága rendkívül alacsony. A komoly, magas szintű szakmai munkát végző kutatási központokkal nem rendelkező térségek hátrányos helyzetben vannak, és kevésbé vonzóak a befektetések számára. A határ menti térség területének döntő többségében az ilyen intézmények száma rendkívül alacsony, különösen a keleti régiókban. A meglévő kutatóközpontok közötti együttműködési kapcsolatok korlátozottak nemzeti szinten is, de különösen szerény a határon átnyúló K+F együttműködések száma.

A GAZDASÁGI VÁLSÁG HATÁSA A HATÁRTÉRSÉGRE

A gazdasági világválság jelentősen lefékezte a szlovák gazdaság fél évtizednyi szárnyalását (2008-ban 6,4%-os, 2007-ben 10,4%-os ütemben bővült a szlovák gazdaság – amelyben az autóiipari beruházások meghatározó szerepet játszottak), 2009-ben az ország gazdasága várhatóan 4-5%-al visszaesik. A szlovák gazdasággal szemben Magyarországon a pénzügyi és gazdasági válság pedig nem egy szárnyaló, erős gazdaságot, hanem egy egyébként is több sebből vérző, évek óta alig néhány százalékkal bővülő, inkább stagnáló (2008-ban a növekedés mértéke mindössze 0,5% volt) gazdaságot talált. Ennek eredményeként Magyarországon a visszaesés mértéke 2009-ben minden valószínűség szerint még a szlovákiai 4-5 százalékot is meghaladja, a legfrissebb elemzések 7% körüli csökkenést iránynak elő, de a 2009–2010-et jelentő két év akár 10-12%-os csökkenést is hozhat.

A gazdaság ilyen nagymértékű visszaesése mögött egyértelműen mindkét országban az ipari termékek iránti külföldi kereslet csökkenése áll. Különösen Szlovákiában meghatározó a globális válság által talán a pénzügyi

szektor mellett leginkább érintett autóiipar, mely a teljes szlovákiai kivitel negyedét adja, és a beszállítókkal együtt mintegy 80 ezer embernek adott munkát 2008-ban. Magyarországon ugyancsak rendkívül komoly az autóiipari export részesedése, ha nem is éri el a szlovák szintet.

A szlovák ipari termékek iránti kereslet csökkenése mellett a kedvezőtlen gazdasági folyamatokhoz hozzájárult az év eleji orosz gázimport leállítás is az orosz–ukrán gázvita következtében, amely miatt több száz szlovákiai cégnél csökkent vagy leállt a termelés két hétre. Az orosz gáz hiánya Szlovákiát sújtotta leginkább az európai államok közül – az ipari termelés kiesése a gázszállítás leállása következtében a 2009. évi bruttó hazai össztermék 1-1,5%-os csökkenését okozza éves szinten. Magyarországon a gazdasági folyamatokra a komoly stratégiai gáztározóknak köszönhetően a gázválság nem gyakorolt ilyen negatív hatást. Szlovákia egyoldalú energiafüggőségének megszüntetése végett a szlovák kormány 2009 tavaszán kezdeményezte az ország energetikai sebezhetőségének csökkentését Szlovákia és Magyarország földgázvezetékeinek és áramelosztó hálózatainak összeköttetésével.

A világválság hatására számos cég döntött a Szlovákiában vagy Magyarországon működő telephelyének felszámolása, más, alacsonyabb bérköltségű országba történő telepítése mellett. A „tátrai tigrisnek” és a „pannon pumának” búcsút intó vállalatok főleg az autóiiparhoz és az elektronikai iparhoz kötődtek, s elsősorban a még alacsonyabb bérszint végett intettek búcsút az országnak, illetve néhány telephelyet a drasztikus keresletvisszaesés miatt zártak be. Szlovákiában az autóiipari termelést beszüntető vállalatok közt kiemelendő az autóalkatrészt gyártó amerikai Molex, mely az ország minta ipari parkjának számító Kassa közeli Kenyhecről távozott ezer állást szüntetve meg; továbbá a verebélyi ipari parkot elhagyó s kábelkötegeket gyártó belgiumi Connect Systems, ahol a termelés megszünte-

tésével közel háromszáz alkalmazottjuktól váltak meg. Az elektronikai iparban a termelést befejezők közt kiemelendő a Pöstyént közel egy évtized után elhagyó amerikai ON Semiconductor elektronikai alkatrészgyártó vállalat (szlovákiai fő profilja a chipgyártás volt), amelynek következtében 400 munkavállaló került az utcára, vagy a szintén Pöstyént elhagyó és ugyancsak amerikai Kimberley-Clark vegyipari óriás, amelynek távozása 900 munkahely felszámolását hozta magával. A válság hatására Magyarországon is nagyon komoly termeléseszként és azzal járó munkaerő elbocsátás jellemezte az autópárt és az ahhoz szállítóként csatlakozó iparágakat (a teljes vertikumban fél év alatt több mint 10 ezer munkahely szűnt meg), az elektronikai ipart, de a fogyasztás csökkenése miatt egyre inkább a hagyományos ágazatok is a válság áldozataivá válnak. A térséget is érintő legjelentősebb elbocsátások a határ menti kapcsolatokra is hatással voltak, hiszen sok esetben éppen a határon túli szlovák állampolgárok kerültek leépítésre.

A gazdasági válság Szlovákia déli régióit különösen kedvezőtlenül érintette, ugyanis az egyébként is az ország legelmaradottabb régiói közé tartozó szlovák–magyar határmenti elvesztett több jelentős foglalkoztatót (pl. a kenyheci ipari park), számos foglalkoztató jelentős létszámleépítés kíséretében csökkentette termelését (pl. a járműipari szállítók Somorján, Dunaszerdahelyen, Nagymegyeren, Gútán, Rimaszombatban, a US Steel acélművek Kassán, a Tauris húskombinát Rimaszombatban, az LCD-monitorok számára alkatrészeket gyártó indonéz-koreai Nuritech SK Ógyallán), illetve az elmaradottságot mérsékelendően tervezett számos ipari és infrastruktúrális beruházás megvalósulása kérdésessé vált (pl. a Losonc közeli rappi aquapark létrehozása, a tornaljai fürdő bővítése, a roznyói ipari park fejlesztése).

A gazdasági válság nagyon erős dél-szlovákiai munkaerőpiaci vetülettel bír a szlovák–magyar határ magyarországi oldalán ta-

lálható ipari termelésben végbement változások következtében is. A válság miatt fél év leforgása alatt közel 20%-al visszacsett a Magyarországon dolgozó szlovák állampolgárok száma (2009 májusának végén csak mintegy 15 ezer szlovákiai munkavállaló dolgozott Magyarországon), a legjelentősebb elbocsátásokhoz a Komárom–Vác tengely mentén található ipari üzemekben került sor (főleg az alacsonyabb képesítésű munkavállalók veszítették el a magyarországi állásaikat). A legkomolyabb leépítések néhány példája: a már több mint másfél évtizedes múltú Suzuki Esztergomban 1500-zal csökkentette munkavállalóinak számát, jelentős létszámleépítés volt a komáromi Nokiában, de főként a Nokiához kapcsolódó szállító vállalkozások területén (pl. Foxconn: 1650 fő, Perlos 1300 fő).

A gazdasági válság természetesen a munkanélküliségi adatokban is egyre inkább megmutatkozik mindkét országban. A gyárkapuk bezárása, továbbá a termelés csökkentése jelentős számú munkaerő elbocsátásához vezetett 2008 őszétől. Szlovákiában a 2008. őszi 220 ezer fő regisztrált munkanélküli száma 2009 végére várhatóan mintegy 100 ezer fővel emelkedik. Magyarországon hasonlóan az elmúlt egy évben 70 ezer fővel emelkedett a munkanélküliek száma, és 2009 tavaszára meghaladta a 400 ezer főt. Szlovákiában ezzel a munkanélküliségi ráta emelkedése már 10% feletti értékhez vezetett, míg Magyarországon is az első negyedévben már megközelítette a 10%-ot (9,7%).

A gazdasági válság hatása valamint a munkanélküliség regionális megközelítésben jelentős eltéréseket mutat az egész határtérségben. Szlovákiában a fővárosban és környékén mindössze 3% körüli a mutató mértéke, míg Közép-Szlovákia déli régióiban és Kelet-Szlovákiában a regisztrált munkanélküliek aránya meghaladja a 30%-ot is. A hatalmas regionális különbségek a munkanélküliségi rátát illetően nem új keletűek, az okok az infrastruktúrális fejlesztések elmaradásában, az etnikai térkép alapján megvalósuló kormány-

zati beruházásokban, a munkacérő alacsony mobilitásában és képzettségében keresendők. Magyarországon is hasonló a helyzet, a fővárosban 2009 márciusában 4,1%, míg Pest megyében 6,1% volt a munkanélküliségi ráta, szemben az Észak-magyarországi régióra jellemző 21,4%-kal. Jellemző, hogy a határtérség magyar oldalának keleti részén a legkisebb körzeti mutató is 11%-os (Hatvan), míg a legmagasabb meghaladja az 50%-ot (Gönc). Ugyanakkor a határtérség magyar oldala munkaerőpiaci folyamatainak sajátossága, hogy a gyárbezárások és a leépítések különösen nagy hangsúllyal érintik a térség fejlettebb nyugati részét, elsősorban Komárom-Esztergom megyét, ahol szintén jelentős mértékű a munkanélküliség növekedése.

A globális gazdasági válság negatív hatásait követően ugyanakkor valószínűsíthető, hogy a kelet-közép-európai országok bizonyos mértékben annak kedvezményezettjeivé is válhatnak, ha sikerül saját makrogazdaságukat stabilizálni és a bővülés ismételt beindulásával a térségbe vonzani azokat a termelési kapacitásbővítést szolgáló beruházásokat, amelyek a mostani nyugat-európai leépítéseket lesznek majd hivatottak kiváltani. Így mindenképpen fontos a versenyképes üzleti környezet biztosítása, mely téren ugyanakkor Szlovákia, azon belül is a Magyarországgal nem határos térségei, azaz elsősorban az észak-nyugati területei kedvezőbb helyzetben vannak, mint akár a dél-szlovákiai vagy kelet-szlovákiai kerületek, vagy akár Magyarország. Ez a folyamat már most tetten érhető abban, ahogyan például a szlovákiai autógyárak reagálnak a válságra, és egyértelműen a termékoffenzívára és a további fejlesztésekre összpontosítanak (új modell Pozsonyba telepítése a Volkswagennél, kapacitásbővítés a nagyszombati Peugeot-Citroen gyárban a nyugat-európai roncsprémium programok hatására, vagy új modellek a zsolnai Kia gyárban).

Összefoglalásként elmondható, hogy mind Magyarország, mind pedig Szlovákia a közép-európai államok többségéhez hasonlóan

egyébként a válság legsúlyosabb szakaszán talán 2008 ősztől 2009 nyaráig túljut. A gazdasági válság vége azonban nagy valószínűséggel csak 2010 második felében várható. A válságból való kilábalás azonban természetesen mindkét ország, így ebből következően a teljes határtérség szempontjából az USA és Nyugat-Európa gazdaságának talpra állásától függ, ezen exportpiacok újbóli megerősödése lesz képes tartós növekedést beindítani a térség gazdaságaiban is. A gazdaság talpraállása fokozatos és lassú folyamat lesz még Szlovákiában, ahol azonban már várhatóan 2010-től ismét növekedhet az egy főre jutó GDP, Magyarországon ugyanakkor a meglévő sajátos makrogazdasági problémák miatt a recesszió várhatóan még tovább fog tartani. Azonban a jobb gazdasági makroszámok Szlovákiában sem jelentik azt, hogy a lakosság azonnal érezni kezdi majd saját életminőségén a javulást, míg Magyarországon még középtávon is inkább az életszínvonal csökkenésére lehet számítani.

GAZDASÁGI KAPCSOLATOK ÉS LEHETŐSÉGEK

Kutatásunk arra is kiterjedt, hogy a szlovák–magyar gazdasági kapcsolatok alakulásában voltak-e olyan mérföldkövek, amelyek jelentősebb változásokat okoztak a határtérség integrálódásában. A két ország határtérségének fejlődése folyamatos, töretlen, jelentősebb változást csak az európai unióhoz történő csatlakozás eredményezett. A két állam egyidejűleg lett tag, így ettől fogva a szomszédos országok állampolgárai korlátozás nélkül, szabadon üzhettek vállalkozási tevékenységet, illetve ami talán rövid- és középtávon még fontosabb volt, azonnal megnyitották egymás előtt munkaerőpiacikat. Az EU-tagság tehát kiváló lehetőséget biztosít arra, hogy a szomszédos ország előnyeiket maximálisan ki lehessen használni. Igaz, 2004 óta nincs vám, közvetlenebbé vált a kereskedelem, ami könnyebbé jelent a kereskedelemben, azonban egy-

ről a kettőre nem omlanak le a falak. Mivel korábban sem volt szigorú határellenőrzés, a Schengeni Egyezményhez történő csatlakozás már nem érinti különösebben a szlovák–magyar határtértséget, esetleges hatását még nem lehet érezni. Ugyanakkor egyre komolyabban jelenik meg a szlovák eurócsatlakozás hatása a határ menti kapcsolatokban, melynek hátterében a gazdasági válság és annak nyomán a forint fokozatos gyengülése áll. A relatív erős új euró és a gyenge forint milliőkat csábít a határ menti kereskedelemben való részvételle és a bevásárló turizmus újra élénkülésére, aminek ugyanakkor tragikus hatása van a szlovák kiskereskedelemre.

Annak ellenére, hogy a magyar–szlovák kapcsolatokban tradicionálisan jelen vannak a politikai életben tapasztalható negatív folyamatok, köszönhetően annak, hogy Szlovákia és Magyarország is rendkívül nyitott gazdaság, a konkrét gazdasági kapcsolatokra ezen politikai fejlemények csak korlátozottan és közvetetten képesek hatni. A gazdasági szféra jóval rugalmasabb a politikánál, a cégek a vállalati nyereség és az üzleti érdek alapján mozognak. A két ország közötti feszült állapot minimális szintű visszatartó ereje elsősorban mikro- és kisvállalkozási szinten jelentkezik, nagyvállalatok szintjén nem.

IRODALOM

A határ menti vállalkozások humán erőforrás ellátottsága és gazdálkodása. (2006) Kisalföld Vállalkozásfejlesztési Alapítvány, Győr.

Ádám J.I. (2003) A magyar–szlovák gazdasági kapcsolatok fejlődési lehetőségei az EU-csatlakozás tükrében. – Réti T. (szerk.) *A gazdasági integráció esélyei Szerbia és Szlovákia határ menti régióiban.* Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest. 27–34. o.

Ádám J.I. (2004) A határon túli magyarok részvétele a gazdasági átalakulásban – Szlovákia. – Réti T. (szerk.) *Közeledő régiók a Kárpát-medencében: Dél-Szlovákia, Erdély és a Vajdaság gazdasági átalakulása.* I. kötet. Európai Össze-

hasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest. 267–302. o.

Ádám J.I. (2005) A dél-szlovákiai régió fejlődése a helyi kezdeményezések és a határon átnyúló együttműködések tükrében. – Réti T. (szerk.) *Közeledő régiók a Kárpát-medencében: Dél-Szlovákia, Erdély és a Vajdaság gazdasági átalakulása.* II. kötet. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest. 21–58. o.

Balogh Cs.–Gulyás L.–Nagy Zs. (2004) Ipari terek és vállalkozások. – Horváth Gy. (szerk.) *Dél-Szlovákia. A Kárpát-medence régiói 2.* MTA Regionális Kutatások Központja–Dialóg Campus, Pécs–Budapest. 326–352. o.

Beluszky P. (szerk.) (2007) *Közép-Magyarország. A Kárpát-medence régiói 6.* MTA Regionális Kutatások Központja–Dialóg Campus, Pécs–Budapest.

Cégekatalógus. Magyar–szlovák gépipari kaszter. (2005) Heves Megyei Kereskedelmi és Iparkamara, Eger.

Győr-Moson-Sopron megyében és a Dunaszerdahelyi járásban működő vállalkozások együttműködési programja. (2000) Kisalföld Vállalkozásfejlesztési Alapítvány, Győr.

Helyzetkép a határ menti vállalkozások gazdálkodásáról, forrásszerzési lehetőségeiről. (2006) Kisalföld Vállalkozásfejlesztési Alapítvány, Győr.

Horváth Gy. (szerk.) (2004) *Dél-Szlovákia. A Kárpát-medence régiói 2.* MTA Regionális Kutatások Központja–Dialóg Campus, Pécs–Budapest.

Hungary–Slovakia Cross-border Co-operation Programme 2007–2013. (2007)

Lelkes G. (2003) Elmaradottság és versenyképességi elemek a dél-szlovákiai térben. – *Fórum: Társadalomtudományi Szemle.* 4. 3–18. o.

Lelkes G. (2005) Dél-Szlovákia gazdasági fejlődése és a határon átnyúló kapcsolatok. – *Fórum: Társadalomtudományi Szemle.* 1. 143–144. o.

Lelkes G. (2008) *Régiók és gazdaság. Magyarok Szlovákiában V. kötet.* Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja.

Lelkes G.–Szalay Z. (2004) Néesség, munkero-piac. – Horváth Gy. (szerk.) *Dél-Szlovákia. A Kárpát-medence régiói 2.* MTA Regionális Kutatások Központja–Dialóg Campus, Pécs–Budapest. 237–270. o.

Lengyel I.–Rechnitzer J. (2004) *Regionális gazdaságtan.* Budapest–Pécs,

- Dialóg-Campus. Mézes Zs.L. (2006) *A külföldiek munkavállalása Magyarországon*. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest.
- Morvay K. (2004) A külföldi tőkebefektetések és az ipari parkok Dél-Szlovákiában. – Réti T. (szerk.) *Közeledő régiók a Kárpát-medencében: Dél-Szlovákia, Erdély és a Vajdaság gazdasági átalakulása*. I. kötet. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest. 303–330. o.
- Rechnitzer J. (szerk.) (2007) *Nyugat-Dunántúl. A Kárpát-medence régiói* 5. MTA Regionális Kutatások Központja–Dialóg Campus, Pécs–Budapest.
- Rechnitzer J.–Smahó M. (2006) *Regionális politika*. Egyetemi jegyzet. Széchenyi István Egyetem, Győr.
- Reiter F.–Semsey I.–Tóth A. (2004) Kelet-Szlovákia régió gazdasági átalakulása. – Réti T. (szerk.) *Közeledő régiók a Kárpát-medencében: Dél-Szlovákia, Erdély és a Vajdaság gazdasági átalakulása*. I. kötet. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest. 331–362. o.
- Réti T. (1999) Magyar tőke kivitel Romániába és Szlovákiába. – *Külgazdaság*. 11. 27–47. o.
- Réti T. (szerk.) (2003) *A gazdasági integráció esélyei Szerbia és Szlovákia határ menti régióiban*. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest.
- Réti T. (szerk.) (2004a) *Átalakuló régiók: Dél-Szlovákia és a magyarok által lakott régiók gazdasági helyzete*. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest.
- Réti T. (szerk.) (2004b) *Közeledő régiók a Kárpát-medencében: Dél-Szlovákia, Erdély és a Vajdaság gazdasági átalakulása*. I. kötet. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest.
- Réti T. (szerk.) (2005) *Közeledő régiók a Kárpát-medencében: Dél-Szlovákia, Erdély és a Vajdaság gazdasági átalakulása*. II. kötet. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest.
- Új csodafegyver van a szlovák gazdaságnak. (2008) – *FigyelőNet*. Március 4.
- Tornay I. (2004) Európai Detroit? – *Heti Válasz*. 27.